

KRAJOWA IZBA
RADCÓW PRAWNYCH

00-540 Warszawa, Aleje Ujazdowskie 41 lok. 2
tel./fax: 022 622 05 88, 622 84 28;33 • e-mail: kirp@kirp.pl • NIP: 526-10-43-011

L.dz. 8494 /2015

Warszawa, dnia 28 maja 2015 r.

Pan Borys Budka
Minister Sprawiedliwości

Szanowny Panie Ministrze

W załączeniu przesyłam do wiadomości Stanowisko Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Rady Radców Prawnych, dotyczące projektu ustawy o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnej informacji prawnej oraz edukacji prawnej społeczeństwa, skierowanego do prac legislacyjnych za pismem Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 kwietnia 2015 r., RM-10-32-15 (druk sejmowy nr 3338).

z poważaniem

Wiceprezes
Krajowej Rady Radców Prawnych

dr hab. Arkadiusz Bereza prof. nadzw.

Warszawa, dnia 22 maja 2015 r.

Stanowisko
Ośrodka Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Rady Radców Prawnych
dotyczące projektu ustawy o nieodpłatnej pomocy prawnej,
nieodpłatnej informacji prawnej oraz edukacji prawnej społeczeństwa
(druk sejmowy nr 3338 za pismem Prezesa Rady Ministrów z dnia 16 kwietnia 2015 r., RM-10-32-15)

Uwzględniając dotychczasowy przebieg prac legislacyjnych na projektem ustawy, toczących się jeszcze na etapie poprzedzającym skierowanie do Sejmu RP, podczas których dokonano szeregu jej zmian w stosunku do pierwotnej wersji (przesłanej za pismem Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 grudnia 2014 r., DKP-II-454-57/13/53), pozytywnie opiniowanej przez Krajową Radę Radców Prawnych w ramach konsultacji społecznych (stanowisko z dnia 5 stycznia 2015 r.), jako zasadna jawi się potrzeba dokonania ponownej oceny projektowanej regulacji, która stała się przedmiotem sejmowego procesu ustawodawczego.

Podkreślenia wymaga, iż **wobec wprowadzanych do projektu ustawy zmian w toku prac rządowych, zwłaszcza w ostatniej ich fazie**, znajdującej wyraz w stanowisku Ministra Finansów z dnia 25 marca 2015 r., FS2/0310-I/KGL/55i/2014/2015, a zwłaszcza z dnia 3 kwietnia 2015 r., FS2/0310-I/KGL/55j/2014/2015 **Krajowa Rada Radców Prawnych wyraziła krytyczne stanowisko w piśmie skierowanym do Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 kwietnia 2015 r.** Sprowadzało się ono do konstatacji, że w wyniku wprowadzanych zmian regulacja traci przypisywany jej pierwotnie podstawowy cel jakim było zapewnienie beneficjentom pomocy prawnej profesjonalnego systemu nieodpłatnego poradnictwa.

Niezależnie od powyższych zastrzeżeń **KRRP postrzega jednak projektowaną ustawę jako potrzebne i społecznie oczekiwane rozwiązanie legislacyjne**, które wymaga jednak pewnych modyfikacji, możliwych na etapie prac sejmowych i nie wpływających na opóźnienie procesu legislacyjnego.

Z tych względów przedmiotem niniejszego stanowiska są wybrane problemy związane jedynie z niektórymi rozwiązaniami legislacyjnymi przyjętymi w projekcie ustawy o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnej informacji prawnej oraz edukacji prawnej społeczeństwa (z projektami aktów wykonawczych) – druk nr 3338 z dnia 16 kwietnia 2015 r. (dalej: Projekt), dotyczącymi zwłaszcza ujęcia standardów jakości świadczenia nieodpłatnej pomocy prawnej przez niektóre podmioty wymienione w Projekcie, kryteriów weryfikacji tych standardów, oraz odpowiedzialności podmiotów świadczących nieodpłatną pomoc prawną za szkodę wyrządzoną w związku z prowadzoną działalnością w tym zakresie.

Według aktualnego brzmienia Projektu, nieodpłatną pomoc prawną świadczą adwokaci oraz radcowie prawni (art. 5 ust. 1 Projektu w zw. z art. 10 ust. 1 Projektu). Powiat powierza prowadzenie połowy punktów nieodpłatnej pomocy prawnej organizacji pozarządowej prowadzącej działalność pożytku publicznego (art. 12 ust. 1 Projektu). W punkcie nieodpłatnej pomocy prawnej prowadzonym przez taką organizację osobami bezpośrednio świadczącymi pomoc mogą być także, zgodnie z art. 12 ust. 3 Projektu:

- 1) doradca podatkowy – w zakresie prawa podatkowego, z wyłączeniem spraw podatkowych związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej;
- 2) osoba, która:
  - a) ukończyła wyższe studia prawnicze i uzyskała tytuł magistra lub zagraniczne studia prawnicze uznane w Rzeczypospolitej Polskiej,
  - b) posiada co najmniej trzyletnie doświadczenie w wykonywaniu wymagających wiedzy prawniczej czynności bezpośrednio związanych ze świadczeniem pomocy prawnej,
  - c) korzysta z pełni praw publicznych oraz ma pełną zdolność do czynności prawnych,
  - d) nie była karana za umyślne przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego lub przestępstwo skarbowe.

Z kolei, art. 12 ust. 7 Projektu precyzuje kryteria, jakie winna spełnić organizacja pozarządowa ubiegająca się o powierzenie realizacji zadania polegającego na prowadzeniu punktu nieodpłatnej pomocy prawnej. Organizacja ta winna spełnić następujące warunki:

- 1) posiadanie co najmniej dwuletniego doświadczenia w wykonywaniu zadań wiążących się z udzielaniem porad prawnych lub informacji prawnych;
- 2) przedstawienie zawartych umów lub promes ich zawarcia z adwokatem, radcą prawnym, doradcą podatkowym lub osobą, o której mowa w ust. 3 pkt 2 Projektu;
- 3) gwarantowanie należytego wykonania zadania, w szczególności przez złożenie pisemnego zobowiązania:
  - a) zapewnienia poufności w związku z udzielaniem nieodpłatnej pomocy prawnej i jej dokumentowaniem,
  - b) zapewnienia profesjonalnego i rzetelnego udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej, w szczególności w sytuacji, gdy zachodzi konflikt interesów.

Należy stwierdzić, że powyższe rozwiązania nie są satysfakcjonujące, gdyż nie stanowią one dostatecznej gwarancji spełnienia standardów świadczenia pomocy prawnej przez wszystkie podmioty, które mają ją świadczyć – w założeniu na tożsamy sposób – w ramach projektowanego systemu. Podkreślenia wymaga, że projektodawca, który zdecydował się na włączenie organizacji pozarządowych prowadzących działalność pożytku publicznego, jednocześnie nie skorzystał z bogatego dorobku środowiska tych organizacji w zakresie tworzenia i stosowania standardów świadczenia nieodpłatnej pomocy prawnej.¹ Dodać należy, że przesłanka spełnienia szczególnych kryteriów dopuszczenia do funkcjonowania w ramach systemu nieodpłatnej pomocy prawnej w niektórych państwach dotyczy wszystkich świadczeniodawców, a więc także profesjonalnych pełnomocników.²

Jako, że projektodawca nie podjął próby stworzenia takich standardów nawet w pierwotnej wersji projektu ustawy, na obecnym etapie prac nad Projektem podjęcie takiej inicjatywy należałoby uznać za spóźnione oraz bezcelowe. Zauważyć należy, że pośród aktów prawa powszechnie obowiązującego jedynie przepisy regulujące działalność odpowiednich samorządów zawodowych gwarantują profesjonalny poziom pomocy

---

¹ Por. W. Klaus, Standaryzacja jako element zarządzania jakością usług prawnych, w: G. Wiaderek (red.), *Poradnictwo prawne i obywatelskie – system, koszty, innowacje*, INPRIS 2014, s. 71 i nast.

² Zob. *System nieodpłatnego poradnictwa prawnego i obywatelskiego w Polsce. Propozycje rozwiązań modelowych i założenia polityki państwa*, Warszawa 2013, s. 61 i nast.

prawnej świadczonej przez radców prawnych, adwokatów oraz doradców podatkowych. Jego utrzymanie gwarantowane jest m.in. zapewnieniem systemu szkolenia, koniecznością zdania egzaminu zawodowego, przestrzeganiem zasad etyki zawodowej, nałożeniem obowiązku kształcenia ustawicznego. Z uwagi na brak tego rodzaju zewnętrznych względem Projektu kryteriów, dotyczących innych osób świadczących pomoc prawną, które znalazły się jednak w kręgu podmiotów uprawnionych do świadczenia nieodpłatnej pomocy prawnej, należałoby oczekiwać ich precyzyjnego określenia w treści samego Projektu. Tymczasem, zastosowane przez projektodawcę kryteria są lakoniczne oraz nieostre i w konsekwencji nie będą pozwalały na dokonanie zobiektywizowanej oceny ofert konkursowych biorących udział w otwartym konkursie ofert, o którym mowa w ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2014 r. poz. 1118, 1138 i 1146), jak również nie gwarantują zachowania odpowiednich standardów świadczenia nieodpłatnej pomocy prawnej przez osoby udzielające pomocy bezpośrednio beneficjentom.

Z tych względów niniejsze stanowisko zostało podzielone na dwie części.

W części **pierwszej** zostają sformułowane propozycje – realnie możliwych do wprowadzenia na etapie prac sejmowych – zmian kilku przepisów Projektu, mające na celu doprecyzowanie kryteriów, o których mowa powyżej, oraz dokonania pewnych koniecznych zmian w ustawie z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (Dz. U. z 2015 r. poz. 507).

Natomiast część **druga** zawiera uwagi krytyczne dotyczące niektórych rozwiązań Projektu związanych ze standardami jakości świadczenia nieodpłatnej pomocy prawnej bez sformułowania propozycji zmian legislacyjnych, gdyż wprowadzenie zmian w tym zakresie wymagałoby przekonstruowania projektowanego modelu. Niemniej jednak zasadnym jest sformułowanie krytycznych w tym aspekcie ocen odnoszących się do projektowanej regulacji, które być może pozwolą na pożądaną zmianę kierunku prowadzonych prac legislacyjnych.

I.

Nie tracąc z pola widzenia przedstawionej dotychczas przez Krajową Radę Radców Prawnych krytycznej oceny zmian wprowadzanych do Projektu, niezbędnym staje się wskazanie konkretnych kierunków w jakich powinna zmierzać jej zmiana, która chociaż w pewnym zakresie spowoduje zniwelowanie dysfunkcjonalności przyjętych rozwiązań legislacyjnych na etapie prac rządowych.

Pierwszy z nich odnosi się do ustalenia bardziej szczegółowych oraz zobjektywizowanych, a przede wszystkim sprawdzalnych (w oparciu skonkretyzowane dokumenty) kryteriów dopuszczenia do udzielania pomocy magistrów prawa legitymujących się 3-letnim doświadczeniem w wykonywaniu wymagających wiedzy prawniczej czynności bezpośrednio związanych ze świadczeniem pomocy prawnej (art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b Projektu).

W świetle opinii odnoszącej się do konstytucyjności Projektu, sporządzonej przez prof. Marka Chmaja, którą dysponuje Krajowa Rada Radców Prawnych i załącza ją do niniejszego stanowiska jako materiał dotyczący kwestii oceny zgodności Projektu z ustawą zasadniczą, aktualne brzmienie art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b Projektu rodzi istotne wątpliwości interpretacyjne, co pozwala sformułować pod jego adresem zarzut naruszenia zasady dostatecznej określoności (*vide* str. 10 i nast. opinii). Możliwym jest jednak usunięcie owej wadliwości projektowanej regulacji, co mogłoby nastąpić w dwojaki sposób. W pierwszej kolejności poprzez wyraźne wskazanie w Projekcie, iż pomoc prawną poza radcami prawnymi lub adwokatami, w ramach punktów prowadzonych przez organizacje pozarządowe mogą świadczyć osoby, które uzyskały pozytywną ocenę z egzaminu wstępnego na aplikację radcowską albo adwokacką (bez jednoczesnej konieczności jej podjęcia) oraz odesłanie do odpowiednich przepisów ustawy o radcach prawnych oraz Prawa o adwokaturze, określających katalog osób, co do których nie stosuje się wymogu odbycia aplikacji radcowskiej i złożenia egzaminu radcowskiego (adwokackiego) oraz mogących przystąpić do tego egzaminu bez odbycia aplikacji. W ten sposób dojdzie również do pożądanego przez projektodawcę poszerzenia kręgu osób predestynowanych do świadczenia nieodpłatnej pomocy prawnej, jednakże nastąpi to przez pryzmat obiektywnego kryterium ustawowego jakim jest otrzymanie

pozytywnej oceny z egzaminu wstępnego na aplikację radcowską bądź adwokacką lub zwolnienie z obowiązku odbycia aplikacji bądź złożenia egzaminu zawodowego. **Wówczas jedynie w stosunku do osób legitymujących się doświadczeniem lub odpowiednim przygotowaniem określone zostaną obiektywne i jednocześnie sprawdzalne kryteria je weryfikujące w oparciu o istniejący już i sprawnie funkcjonujący system weryfikacji przez państwo kandydatów na aplikację radcowską i adwokacką.** Dodatkowo sprecyzowaniu ulegną kryteria oceny posiadania doświadczenia, co dopiero stanie się spójne systemowo z rozwiązaniami przyjętymi w Projekcie (*vide* str. 13 ak. pierwszy uzasadnienia Projektu).

Przyjęcie proponowanego rozwiązania, mając na uwadze również aspekt społeczny, dodatkowo pozwoli na stworzenie aplikantom radcowskim oraz adwokackim możliwości podjęcia zatrudnienia związanego z posiadanymi przez nich kompetencjami i umiejętnościami, co z uwagi na znaczny nabór na aplikacje staje się coraz trudniejsze. Powyższych względów art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b Projektu powinien otrzymać brzmienie:

b) zdała z wynikiem pozytywnym egzamin wstępny na aplikację radcowską bądź adwokacką, lub jest wymieniona w art. 25 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (Dz. U. z 2015 r. poz. 507) lub w art. 66 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 26 maja 1982 r. - Prawo o adwokaturze (Dz. U. z 2014 r. poz. 635 z późn. zm.);

Kolejna modyfikacja, będąca wynikiem proponowanej powyżej zmiany, dotyczy wprowadzenia mechanizmu weryfikacji określonych przez Projekt kryteriów w ramach konkursu ofert, prowadzonego na podstawie przepisów ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, poprzez nałożenie obowiązku przedłożenia przez organizację pozarządową prowadzącą działalność pożytku publicznego wraz z umową (promesą) również dokumentów poświadczających spełnianie kryteriów uprawniających osoby do udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej. Na etapie konkursu musiałyby bowiem następować weryfikacja czy pozyskane do współpracy przez podmiot biorący w nim udział osoby spełniają wymagane przez ustawę warunki niezbędne do udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej. Dlatego też art. 12 ust. 7 pkt 2 Projektu powinien otrzymać brzmienie:

2) przedstawi zawarte umowy lub promesy ich zawarcia z adwokatem, radcą prawnym, doradcą podatkowym lub osobą, o której mowa w ust. 3 pkt 2 wraz dokumentami poświadczającymi spełnianie kryteriów uprawniających te podmioty do udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej;

Ostatnia postulowana zmiana, mająca służyć zapewnieniu profesjonalizmu przy świadczeniu nieodpłatnej pomocy prawnej przez radców prawnych, sprowadza się do dodania w ustawie o radcach prawnych dodatkowej delegacji dla Krajowej Rady Radców Prawnych umożliwiającej wprowadzenie obowiązku doskonalenia zawodowego. Mając na uwadze, iż na podstawie projektowanej regulacji świadczenie nieodpłatnej pomocy prawnej będzie realizowane przez osoby zawodowo się tym trudniące (radców prawnych i adwokatów), dysponujące praktycznym doświadczeniem w interpretowaniu i stosowaniu prawa, za pożądane uznać należy stworzenie mechanizmu sprawowania pieczy nad doskonaleniem zawodowym tych osób, zwłaszcza w obliczu stale zmieniającego się prawa. Wynikający z Kodeksu Etyki i uchwały Krajowej Rady Radców Prawnych oraz powszechnie akceptowany przez członków samorządu radcowskiego obowiązek kształcenia ustawicznego – oprócz wskazanych w uzasadnieniu projektu ustawy: odpowiedzialności dyscyplinarnej, obowiązku ubezpieczenia w zakresie odpowiedzialności cywilnej i zachowania tajemnicy zawodowej – stanowi jeden z filarów, na którym opiera się profesjonalizm świadczonej pomocy prawnej. W świetle art. 41 pkt 4 *in fine* ustawy o radcach prawnych do zadań samorządu należy doskonalenie zawodowe radców prawnych, które nie posiada ustawowego odzwierciedlenia w postaci konieczności realizacji tego obowiązku przez radców prawnych. Z tych względów dodanie w ustawie o radcach prawnych kompetencji dla Krajowej Rady Radców Prawnych polegającej na delegacji do uchwalenia regulaminu określającego zasady doskonalenia zawodowego oraz w konsekwencji mechanizmu egzekwowania tego obowiązku przez organy samorządu, pozwoliłoby np. na wykluczenie z grona wskazywanych przez dziekanów rady okręgowej izby radców prawnych osób, które zaniechały kształcenia ustawicznego lub realizują go w nienależyty sposób, co może bezpośrednio przekładać się na jakość świadczonej pomocy prawnej. Organy samorządu powinny mieć bowiem zapewnione środki pozwalające na sprawowanie pieczy nad należytym wykonywaniem zawodu również w aspekcie doskonalenia zawodowego członków samorządu, zwłaszcza w sytuacji, gdy mają realizować – na podstawie przepisów projektowanej ustawy –

zadania publiczne polegające na świadczeniu nieodpłatnej pomocy prawnej. Wobec tego art. 32 pkt 2 Projektu powinien otrzymać brzmienie:

2) w art. 60 w pkt 8 po lit. f średnik zastępuje się przecinkiem i dodaje się lit. g i h w brzmieniu:

g) zasad wyznaczania radców prawnych do udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej, o której mowa w ustawie z dnia ... o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnej informacji prawnej oraz edukacji prawnej społeczeństwa (Dz. U. ... poz. ...) i dokumentowania udzielonej nieodpłatnej pomocy prawnej,

h) dotyczących dopełnienia obowiązku zawodowego radców prawnych w zakresie doskonalenia zawodowego i uprawnień organów samorządu służących zapewnieniu przestrzegania tego obowiązku przez radców prawnych.

II.

Projekt odnosi się w sposób lakoniczny do treści umów zawieranych przez powiat ze świadczącymi pomoc prawną adwokatem lub radcą prawnym (art. 10 Projektu) oraz organizacją pozarządową (art. 12 ust. 8 Projektu). Mając na uwadze, że konsekwencją zawarcia i wykonywania ww. umów jest dokonanie alokacji środków publicznych, należy ubolewać, że obowiązkowa treść tych umów nie została doprecyzowana w sposób szczegółowy. Projektodawca mógł skorzystać z tym zakresie z doświadczeń związanych z umowami w zakresie udzielania świadczeń zdrowotnych finansowanych ze środków publicznych (por. rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 6 maja 2008 r. w sprawie ogólnych warunków umów o udzielanie świadczeń opieki zdrowotnej (Dz. U. z 2008 r. Nr 81, poz. 484)) i sformułować upoważnienie ustawowe do wydania rozporządzenia w przedmiocie ogólnych warunków umów o wykonanie zadania publicznego polegającego na świadczeniu nieodpłatnej pomocy prawnej. Jest to kwestia o niezwykle doniosłym znaczeniu w odniesieniu do zawierania ww. umów z organizacjami pozarządowymi, gdyż obowiązki związane z zachowaniem tajemnicy zawodowej, przeciwdziałaniu konfliktowi interesów etc. w odniesieniu do adwokatów i radców prawnych wynikają z obowiązujących przepisów prawa powszechnie obowiązującego, jak również z aktów prawa wewnętrznego odnoszącego się odpowiednio do członków samorządów zawodowych. W sytuacji, w której kontrahentem powiatu staje się organizacja pozarządowa, kwestie te winny być przedmiotem szczegółowych postanowień umownych. Można mieć wątpliwości, czy w braku wiążących dla stron ogólnych

warunków takich umów, kwestie te zostaną w każdym przypadku należycie rozwiązane. Należy zwrócić uwagę, że Projekt odnosząc się do wymogów konkursowych właściwych dla organizacji pozarządowych, formułuje je w sposób niezwykle lakoniczny, ograniczając gwarancje należytego wykonania zadania publicznego do złożenia pisemnych zobowiązań, po pierwsze, zapewnienia poufności w związku z udzielaniem nieodpłatnej pomocy prawnej i jej dokumentowaniem, a po drugie, zapewnienia profesjonalnego i rzetelnego udzielania nieodpłatnej pomocy prawnej, w szczególności w sytuacji, gdy zachodzi konflikt interesów. Taki sposób uregulowania wymogów związanych ze standardami jakości świadczenia nieodpłatnej pomocy prawnej budzi daleko idące wątpliwości w sytuacji, gdy osobami bezpośrednio udzielającymi pomocy miałyby być osoby nie będące adwokatami, radcami prawnymi lub doradcami podatkowymi. Osoby te bowiem nie są związane tajemnicą zawodową wynikającą z powszechnie obowiązujących przepisów prawa oraz samorządowych aktów normatywnych. Wobec braku instytucji tajemnicy zawodowej dotyczącej tych osób, brak także ustawowych gwarancji ochrony, charakterystycznych dla tajemnicy radcy prawnego (w szczególności art. 3 ust. 5 ustawy o radcach prawnym) oraz tajemnicy adwokackiej (w szczególności art. 6 ust. 3 ustawy z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz. U. z 2014 poz. 635 ze zm.)). Projektodawca zdaje się zauważać ten problem, ale rozwiązuje go w sposób zaskakujący, zamieszczając w załączniku nr 4 do Projektu - Oświadczenie osoby uprawnionej, o którym mowa w art. 12 ust. 4 ustawy z dnia ...o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnej informacji prawnej oraz edukacji prawnej społeczeństwa, klauzulę o następującej treści:

„Przyjmuję do wiadomości, że osoba udzielająca mi nieodpłatnej pomocy prawnej nie jest zobowiązana do zachowania tajemnicy, w rozumieniu art. 180 § 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm.)”

Można mieć wątpliwości, czy projektowany system powinien dopuszczać możliwość, aby beneficjent, korzystający w zaufaniu z nieodpłatnej pomocy prawnej w ramach systemu pod nadzorem Ministra Sprawiedliwości był narażony na ujawnienie wrażliwych informacji przekazanych osobie udzielającej pomocy prawnej, choćby formalnie beneficjent wyraził na to zgodę. Projekt nie odnosi się również szerzej do kwestii obowiązku zachowania poufności przez osoby administrujące organizacją

pozarządową funkcjonującą w ramach systemu. Z kolei, doniosła kwestia konfliktu interesów została w Projekcie jedynie wzmiankowana.

Za zaskakujące należy również uznać rozwiązanie Projektu, zgodnie z którym organizacja pozarządowa zapewniająca udzielanie nieodpłatnej pomocy prawnej nie jest obowiązana do zawarcia umowy ubezpieczenia obowiązkowego od odpowiedzialności cywilnej za szkody wyrządzone w związku ze świadczeniem nieodpłatnej pomocy prawnej przez osoby nie będące adwokatami, radcami prawnymi lub doradcami podatkowymi. Projektodawca dostrzega ten problem i rozwiązuje go po raz kolejny w sposób skrajnie niekorzystny dla beneficjenta systemu, zamieszczając w cytowanym powyżej oświadczeniu (załącznik nr 4) klauzulę o treści:

„Oświadczam, że zostałem poinformowany, że jakakolwiek odpowiedzialność odszkodowawcza osoby udzielającej mi nieodpłatnej pomocy prawnej jest wyłączona, z wyjątkiem przypadku wyrządzenia szkody z winy umyślnej.”

Wskazane postanowienie jest przykładem ograniczenia odpowiedzialności, i to w największym zakresie dopuszczalnym przez prawo, na niekorzyść słabszej strony stosunku prawnego, jakim jest beneficjent nieodpłatnej pomocy prawnej. Rozwiązanie to należy ocenić jako kuriozalne, jako że znajduje się w załączniku do aktu normatywnego, którego celem jest poprawa sytuacji osób korzystających z pomocy prawnej oferowanej w ramach projektowanego systemu. Jednocześnie, ten sam akt normatywny dopuszcza możliwość wyrządzenia beneficjentowi szkody, pozbawiając go realnej możliwości uzyskania odszkodowania na zasadach ogólnych.

Podsumowując powyższe rozważania, stwierdzić należy, że projektodawca, umożliwiając powierzenie wykonania zadania publicznego zapewniania nieodpłatnej pomocy prawnej i dopuszczając możliwość bezpośredniego świadczenia tej pomocy przez osoby nie będące adwokatami, radcami prawnymi lub doradcami podatkowymi, sformułował jednocześnie postanowienia, z których wynika, że korzystanie z pomocy prawnej świadczonej przez te podmioty może wiązać się dla beneficjenta ze znaczącym ryzykiem, a nawet doprowadzić do znaczącego pogorszenia jego pierwotnej sytuacji prawnej i ekonomicznej. **Zaradzić temu może jedynie usunięcie z projektu przepisów**

dotyczących organizacji pozarządowych, jako podmiotów świadczących pomoc prawną w ramach tworzonego systemu.

dr Michał Araszkiewicz

radca prawny

dr Przemysław Mijał

radca prawny

OPINIA PRAWNA

w przedmiocie:

ANALIZY KONSTITUCYJNOŚCI ART. 12 UST. 3 PKT 2 RZĄDOWEGO
PROJEKTU USTAWY O NIEODPŁATNEJ POMOCY PRAWNEJ, NIEODPŁATNEJ
INFORMACJI PRAWNEJ ORAZ EDUKACJI PRAWNEJ SPOŁECZEŃSTWA
(DRUK SEJMOWY NR 3338)

przygotowana na zlecenie:

OKRĘGOWEJ IZBY RADCÓW PRAWNYCH

SPORZĄDZONA: 18 MAJA 2015 ROKU W WARSZAWIE

I. ŹRÓDŁA PRAWA

- (1). Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz.U. nr 78 poz. 483);
- (2). Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 615);
- (3). Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (tekst. jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 507);
- (4). Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie „Zasad Techniki Prawodawczej” z dnia 20 czerwca 2002 r. (Dz.U. 2002, nr 100, poz. 908).

II. DEFINICJE I SKRÓTY

DEFINICJE I SKRÓTY:	
(1).	„Zleciodawca” Okręgowa Izba Radców Prawnych;
(2).	„Opiniujący” Prof. dr hab. Marek Chmaj z Kancelarii Chmaj i Wspólnicy Sp.k. w Warszawie;
(3).	„ustawa Prawo o adwokaturze” Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 615);
(4).	„ustawa o radcach prawnych” Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (tekst. jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 507);
(5).	„ZTP” lub „Rozporządzenie” Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie „Zasad Techniki Prawodawczej” z dnia 20 czerwca 2002 r. (Dz. U. 2002, nr 100, poz. 908);
(6).	„Projekt” Projekt ustawy o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnej informacji prawnej oraz edukacji prawnej społeczeństwa (druk sejmowy nr 3338);
(7).	„TK” Trybunał Konstytucyjny.

III. PRZEDMIOT OPINII

Przedmiotem opinii jest analiza konstytucyjności art. 12 ust. 3 pkt 2 rządowego projektu ustawy o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnej informacji prawnej oraz edukacji prawnej społeczeństwa. Opinia rozstrzyga zagadnienie konstytucyjności wymienionego przepisu w świetle adekwatnych wzorców kontroli, jakimi są w tym wypadku art. 2 i art. 17 ust. 1 Konstytucji.

IV. STAN FAKTYCZNY

Projekt ustawy o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnej informacji prawnej oraz edukacji prawnej społeczeństwa został przygotowany przez Ministra Sprawiedliwości. Wnioskodawca zwrócił się o rozpatrzenie Projektu przez Radę Ministrów na posiedzeniu w dniu 7 kwietnia 2015 r. W dniu 14 kwietnia 2015 r. Rada Ministrów przyjęła Projekt, z modyfikacjami w stosunku do jego pierwotnego tekstu, w wersji będącej przedmiotem niniejszej Opinii.

Projekt w dniu 16 kwietnia 2015 r. wpłynął do Sejmu, a następnie został skierowany do I czytania na posiedzeniu Sejmu i do zaopiniowania przez organizacje samorządowe.

W uzasadnieniu Projektu jako cel regulacji wskazano zapewnienie obywatelom – na etapie przedsądowym – lepszego dostępu do usług prawniczych i informacji prawnej, a w szczególności dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej. Według projektodawcy, istotnym elementem ogłoszonego w dniu 1 października 2014 r. exposé Prezesa Rady Ministrów była, wypełniająca założenia strategii rozwoju kraju do 2020 r., propozycja programu „Prawo dla każdego”. Bezpłatny dostęp do usług prawnych na poziomie lokalnym ma w ocenie projektodawcy zlikwidować barierę finansową korzystania z pomocy prawnej. Pomoc prawna będzie zapewniona dzięki współpracy rządu, samorządów i organizacji pozarządowych.

W obecnym stanie prawnym i faktycznym bezpłatne poradnictwo prawne oferowane jest przez podmioty koncentrujące się na innych rodzajach aktywności, jak biura poselskie, czy powiatowi rzecznicy konsumentów. Celem wprowadzanej regulacji ma być umożliwienie osobom ubogim uzyskania bezpłatnej porady prawnej udzielonej przez profesjonalistę, co w konsekwencji ma zapewnić obywatelom równy dostęp do wymiaru sprawiedliwości. Poradnictwo prawne będzie służyć jako jeden z instrumentów polityki społecznej państwa (str. 5 uzasadnienia Projektu).

Jak wskazał projektodawca, aktualnie w polskim systemie prawnym jedynie w postępowaniach sądowych została zagwarantowana możliwość uzyskania nieodpłatnej pomocy prawnej dla osób nieposiadających wystarczających środków umożliwiających pokrycie kosztów reprezentacji przez adwokata lub radcę prawnego. W polskim porządku prawnym nie obowiązują natomiast kompleksowe regulacje, które umożliwiłyby osobom fizycznym o niskim statusie materialnym uzyskanie dostępu do finansowanej przez państwo nieodpłatnej pomocy prawnej na etapie przedsądowym (str. 2 uzasadnienia Projektu).

W związku z powyższym, w Projekcie zaproponowano uregulowanie, m.in. zasad świadczenia nieodpłatnej pomocy prawnej na rzecz potrzebujących, na etapie przedsądowym.

Zgodnie ze stanowiącym przedmiot analizy, art. 12 ust. 3 pkt 2 Projektu:

„3. Nieodpłatnej pomocy prawnej w punktach nieodpłatnej pomocy prawnej powierzonych do prowadzenia organizacji pozarządowej może udzielać także:

- 2) osoba, która:
  - a) ukończyła wyższe studia prawnicze i uzyskała tytuł magistra lub zagraniczne studia prawnicze uznane w Rzeczypospolitej Polskiej,
  - b) posiada co najmniej trzyletnie doświadczenie w wykonywaniu wymagających wiedzy prawniczej czynności bezpośrednio związanych ze świadczeniem pomocy prawnej,
  - c) korzysta z pełni praw publicznych oraz ma pełną zdolność do czynności prawnych,
  - d) nie była karana za umyślne przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego lub przestępstwo skarbowe.”

Naczelna Rada Adwokacka negatywnie zaopiniowała przedmiotowy Projekt (pismo z dnia 21 kwietnia 2015 r. do druku nr 3338). Według Rady istotnym jest m.in. zapewnienie instrumentów zabezpieczających przed wielokrotnym korzystaniem przez uprawnionego z pomocy prawnej w tej samej sprawie oraz

uregulowanie kwestii związanych ze świadczeniem przez adwokatów i radców prawnych pomocy prawnej z urzędu w postępowaniach administracyjnych. Przede wszystkim jednak, Naczelna Rada Adwokacka stanowczo zaoponowała przeciwko propozycjom dopuszczenia do świadczenia usług prawnych, finansowanych z budżetu państwa, osób nieposiadających uprawnień zawodowych adwokata lub radcy prawnego, osób nieobjętych tajemnicą zawodową, niepodlegającym zasadom etyki zawodowej, sądownictwu dyscyplinarnemu, nawet jeśli mają to czynić za pośrednictwem osób prawnych.

Analogiczne zastrzeżenia wyraził Prokurator Generalny w opinii do druku nr 3338 z dnia 5 maja 2015 r. Według Prokuratora, zagrożenia w tym wypadku nie eliminuje oświadczenie beneficjenta o świadomości statusu osoby udzielającej mu pomocy prawnej, ani zobowiązanie organizacji pozarządowej do zapewnienia poufności w związku z udzielaniem pomocy prawnej i jej dokumentowaniem (art. 12 ust. 4 i ust. 7 Projektu).

V. STAN PRAWNY

W ocenie Opiniującego, zapewnienie osobom najbardziej potrzebującym nieodpłatnej pomocy prawnej jest uzasadnione i istotne z punktu widzenia polityki socjalnej państwa. Niemniej jednak, zapewnienie tej pomocy powinno być realne w tym sensie, że świadczone na rzecz potrzebujących usługi prawne powinny przyczynić się do zapewnienia ochrony prawnej tych osób. Świadczenie pomocy prawnej przez osoby niebędące adwokatami lub radcami prawnymi, a więc nieuprawnione do wykonywania zawodu polegającego na świadczeniu pomocy prawnej, może stanowić zagrożenie dla sfery praw beneficjentów tych usług, a co za tym idzie dla interesu publicznego.

W związku z tak sformułowanymi zastrzeżeniami, przepis art. 12 ust. 3 pkt 2 Projektu, wprowadzający nieodpłatne poradnictwo prawne świadczone przez osoby niebędące adwokatami lub radcami prawnymi, został poddany kontroli z punktu widzenia adekwatnych wzorców kontroli konstytucyjności, jakie stanowią w przedmiotowym przypadku:

Art. 2 Konstytucji

Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej.

Art. 17 ust. 1 Konstytucji

W drodze ustawy można tworzyć samorządy zawodowe, reprezentujące osoby wykonujące zawody zaufania publicznego i sprawujące pieczę nad należyтым wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony.

Przepisy te stanowią adekwatny wzorzec kontroli bowiem przedmiot analizowanej regulacji objęty jest zakresem wymienionych norm ustawy zasadniczej.

1. OCENA ZGODNOŚCI PROJEKTOWANEJ REGULACJI Z ART. 2 KONSTYTUCJI

Pierwszy z wzorców kontroli, art. 2 Konstytucji, stanowi, iż Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym. W ramach przywołanego wzorca Trybunał Konstytucyjny wyinterpretował zasady konstytucyjne nieujęte *explicite* w treści ustawy zasadniczej. Kontrola konstytucyjności art. 12 ust. 3 Projektu powinna, w świetle jego treści, przede wszystkim obejmować zasadę przyzwoitej legislacji oraz zasadę ochrony zaufania jednostki do państwa i stanowionego przez nie prawa. Z zasady demokratycznego państwa prawnego wynikają bowiem daleko idące konsekwencje, zarówno gdy chodzi o same wymagania co do techniki legislacyjnej (zasada przyzwoitej legislacji, określoności przepisów), jak i co do bezpieczeństwa prawnego (zasada ochrony zaufania do państwa i prawa). Należy przy tym zastrzec, iż zasady wynikające z art. 2 Konstytucji powinny być przestrzegane szczególnie restryktywnie, gdy chodzi o akty prawne ingerujące w wolności i prawa obywatelskie oraz nakładające obowiązki wobec państwa.

TK podkreślał niejednokrotnie w swoim orzecznictwie, że „w razie zakwestionowania zgodności aktu normatywnego ze standardami demokratycznego państwa prawnego, skonkretyzowanymi i rozwiniętymi w odrębnych postanowieniach ustawy zasadniczej, podstawę kontroli konstytucyjności powinny stanowić, przede wszystkim, szczegółowe przepisy konstytucyjne”. Jednak, stanowisko to należy rozumieć w ten sposób, że przepisy szczegółowe nie wykluczają kontroli także z punktu widzenia fundamentalnych zasad. Uznana rolą zasad ogólnych jest bowiem ukierunkowanie interpretacji i stosowania przepisów szczegółowych (wyrok TK z dnia 8 listopada 2001 r., sygn. P 6/2001, Dz.U. 2001 r. Nr 131 poz. 1478).

Wynikająca z art. 2 Konstytucji zasada przyzwoitej legislacji określa wytyczne dla ustawodawcy, które powinny wyznaczać standard racjonalnej i prawidłowej z technicznego punktu widzenia legislacji. W ramach tejże zasady rozróżnia się składające na nią reguły, w szczególności: niedziałania prawa wstecz, ochrony praw nabytych, określoności przepisów prawa i odpowiedniej *vacatio legis*. Katalog reguł składających się na zasadę prawidłowej legislacji jest katalogiem niejednorodnym i otwartym (wyrok TK z dnia 12.02.2013 r., sygn. akt: K 6/12, OTK Seria A 213 nr 2, poz. 16).

Zasada przyzwoitej legislacji stanowi element demokratycznego państwa prawa. Przepisy uchwalone w efekcie prawidłowo przeprowadzonego procesu legislacyjnego muszą być jasne, zrozumiałe, a tym samym nie mogą wywoływać wątpliwości interpretacyjnych. Z zasady przyzwoitej legislacji wynika dla ustawodawcy wspomniana wyżej reguła dostatecznej określoności prawa. Zapewnienie jasności i dostatecznej określoności przepisów prawa jest składową gwarancji pewności prawa i bezpieczeństwa prawnego obywateli. Podkreślić należy, że: „*naruszeniem art. 2 Konstytucji jest stanowienie przepisów niejasnych, wieloznacznych, które nie pozwalają obywatelowi na przewidzenie konsekwencji prawnych jego zachowań* (por. wyrok TK z 22 maja 2002 r., sygn. K 6/02, OTK ZU nr 3/A/2002, poz. 33). Tylko prawo jasne i niewywołujące rozbieżności interpretacyjnych może spełniać swoją funkcję – regulacji stosunków w państwie i ochrony praw jednostek. TK w wyroku z dnia 27

listopada 1997 r. podkreślił, że „ochronie konstytucyjnej podlegać musi zaufanie obywateli nie tylko do litery prawa, ale przede wszystkim do sposobu jego interpretacji przyjmowanej przez organy państwa” (wyrok TK z dnia 27 listopada 1997 roku, sygn. U 11/97, OTK 1997, Nr 5-6, poz. 67). W tym kontekście, istotne znaczenie ma dochowanie reguły dostatecznej określoności przepisów prawa.

Należy również podkreślić, iż na pewności prawa opiera się wynikająca z art. 2 Konstytucji zasada ochrony zaufania obywatela do państwa oraz stanowionego przez nie prawa. Na pewność prawa składa się taki zespół jego cech, które zapewniają jednostce bezpieczeństwo prawne – umożliwiają jej decydowanie o swoim postępowaniu w oparciu o możliwie pełną znajomość przesłanek działania organów państwowych oraz konsekwencji prawnych, jakie działania te mogą ze sobą pociągnąć.

Biorąc powyższe pod uwagę, projektowana regulacja wymaga szczególnego uwzględnienia zasady przyzwoitej legislacji, w tym reguły dostatecznej określoności, przede wszystkim dlatego, że dotyczy ona sfery ochrony praw jednostek. Spełnienie powyższych wymogów pozwoli na dochowanie zasady zaufania obywateli do państwa i stanowionego przez nie prawa.

Należy pamiętać, iż przepisy prawne tworzone w związku i w zgodzie z regułą dostatecznej określoności muszą w sposób jednoznaczny określać sytuację prawną każdego podmiotu prawa. Przepisy nie powinny wzbudzać wątpliwości w procesie interpretacji, a w procesie stosowania prawa nie powinny prowadzić do rozbieżnych rozstrzygnięć. Budowa przepisu powinna być poprawna zarówno pod względem językowym, jak i prawidłowa pod kątem logicznym. Dopiero wówczas, gdy spełnione są te warunki podstawowe, treść przepisu może być oceniana w aspekcie pozostałych kryteriów (wyrok TK z 21 marca 2001 r., sygn. K 24/00, OTK rok 2001, Nr 3, poz. 51). Regulacją określającą zasady prawidłowej legislacji jest rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”. Wytyczne w nich zawarte stanowią syntezę prawidłowej legislacji, co potwierdził także TK: „Niewątpliwie zasady techniki prawodawczej należy traktować jako

prakseologiczny kanon, który powinien być respektowany przez ustawodawcę demokratycznego państwa prawnego” (wyrok TK z 21 marca 2001 r., sygn. K 24/00, OTK ZU nr 3/2001, poz. 51).

Należy przede wszystkim podkreślić, iż w obowiązującym porządku prawnym świadczenie pomocy prawnej zostało zarezerwowane dla wykonywania zawodu radcy prawnego lub adwokata. Zgodnie z art. 6 ust. 1 ustawy o radcach prawnych, zawód radcy prawnego polega na świadczeniu pomocy prawnej, a w szczególności na udzielaniu porad prawnych, sporządzaniu opinii prawnych, opracowywaniu projektów aktów prawnych oraz występowaniu przed sądami i urzędami (analogicznie art. 4 ust. 1 ustawy Prawo o adwokaturze). Art. 7 ustawy o radcach prawnych definiuje pojęcie „pomocy prawnej”, którą jest w szczególności udzielanie porad i konsultacji prawnych, opinii prawnych, zastępstwo prawne i procesowe. Projektowana regulacja posługuje się pojęciem „pomocy prawnej” w odniesieniu do świadczenia usług przez podmiot nieprofesjonalny, co istotnie narusza spójność systemową prawa. Jednocześnie, przepisy Projektu zastrzegają w art. 5 ust. 1, że „Nieodpłatnej pomocy prawnej udziela osobiście adwokat lub radca prawny.” Co więcej, ustawa w art. 4 ust. 1 definiuje pojęcie „pomocy prawnej” inaczej niż ustawy regulujące wykonywanie zawodu radcy prawnego i adwokata. Z tego względu, dla zachowania ładu legislacyjnego i spójności systemowej, a tym samym dla zachowania zasady przyzwoitej legislacji, na gruncie art. 12 Projektu, projektodawca nie powinien posługiwać się pojęciem „pomocy prawnej”, lecz np. „poradnictwa prawnego”, czy też „doradztwa prawnego”.

Zastrzeżenia budzi również brzmienie art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b), który został sformułowany w sposób niejasny i pozwalający na różnorodność interpretacji. Zgodnie z wyrokiem TK z dnia 12.02.2013 r. (sygn. akt: K 6/12, Dz. U. 2013, poz. 244, OTK Seria A 213 nr 2, poz. 16): *„przepis jest precyzyjny, jeśli wystawia jednoznaczną normę postępowania; jeśli sformułowany jest tak, że uniemożliwia arbitralne wyinterpretowanie z niego norm o różnej treści.”*

Zgodnie z art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b), nieodpłatnej pomocy prawnej może udzielać osoba, która spełnia m.in. warunek posiadania co najmniej trzyletniego

doświadczenia „w wykonywaniu wymagających wiedzy prawniczej czynności bezpośrednio związanych ze świadczeniem pomocy prawnej”. Z cytowanej treści art. 12 ust. 3 pkt 2 lit b) Projektu ustawy, w zakresie doświadczenia wymaganego od osoby udzielającej nieodpłatnej pomocy prawnej, trudno wyinterpretować oczekiwany przez ustawodawcę katalog czynności, które będą stanowiły podstawę stwierdzenia, że osoba ta gwarantuje należytego świadczenie pomocy prawnej. Brak jest także wskazania, co projektodawca rozumie poprzez bezpośredni związek ze świadczeniem pomocy prawnej.

Warto zauważyć, iż wymagają wiedzy prawniczej i mają bezpośredni związek ze świadczeniem pomocy prawnej, np. czynności techniczne (np. kompletowanie załączników do pism procesowych), czy przygotowawcze (sporządzenie listy aktów prawnych zawierających regulacje niezbędne do udzielenia pomocy prawnej, weryfikacja uprawnień do reprezentacji podmiotu), a które nie polegają na bezpośrednim świadczeniu pomocy prawnej. Sformułowanie art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b) Projektu może wskazywać nawet na rezygnację przez projektodawcę z wymogu, by osoby udzielające nieodpłatnej pomocy prawnej miały jakiegokolwiek doświadczenie w świadczeniu pomocy prawnej (w szerokim rozumieniu), zaś w świetle uzasadnienia Projektu nie można uznać, że taki był zamysł projektodawcy.

Jak wynika z powyższego, treść art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b) powoduje istotne wątpliwości interpretacyjne, które mogą być rozstrzygane w sposób niekorzystny dla osiągnięcia zamierzonego przez projektodawcę celu – zapewnienia osobom potrzebującym profesjonalnej pomocy prawnej. Należy bowiem zwrócić uwagę, iż projektodawca zrezygnował z wprowadzenia procedury potwierdzania spełniania wskazanych w kwestionowanej regulacji wymogów przez osobę, która będzie udzielać nieodpłatnej pomocy prawnej. Brak doprecyzowania regulacji w tym zakresie stwarza zagrożenie dla osób potrzebujących, korzystających z nieodpłatnego poradnictwa, wynikające z dopuszczenia przez państwo do świadczenia na rzecz tych osób pomocy prawnej przez osoby, które nie mają żadnego doświadczenia w tym zakresie. Podkreślić należy, iż zamiarem projektodawcy było wprowadzenie regulacji zapewniającej dostęp do uzyskania „profesjonalnej” pomocy prawnej na etapie przedsądowym (zob. uzasadnienie

Projekt, m.in. str. 5). W świetle powyższego, brzmienie przepisu art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b) Projektu narusza zasadę dostatecznej określoności.

Tak skonstruowany przepis art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b) Projektu prowadzić może do nadużywania przyznanych uprawnień, co nie sprzyja realizacji zasady pewności prawa, jego funkcjonalności, efektywności i spójności całego systemu prawnego, a przede wszystkim nie zapewnia realizacji założeń projektodawcy przyswiecających przygotowaniu Projektu oraz przeczy założeniom programu „Prawo dla każdego”, o którym, m.in. traktowało exposé Prezesa Rady Ministrów z dnia 1 października 2014 r. W zakresie zasady przyzwoitej legislacji wyróżnia się bowiem również taki element warunkujący konstytucyjność regulacji, jakim jest osiągnięcie celów regulacji poprzez stworzenie odpowiedniej do zamierzeń konstrukcji prawnej (wyrok TK z 24 lutego 2003 r., sygn. K 28/02, OTK ZU nr 2/A/2003, poz. 13). W kontekście uzasadnienia do Projektu ustawy należy wskazać, iż cele polegające na zapewnieniu ubogim dostępu do profesjonalnej pomocy prawnej udzielanej przez adwokatów lub radców prawnych, nie zostaną w związku z treścią art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b) Projektu osiągnięte. Przepis zakładając, iż pomoc prawna może być świadczona przez osobę, która zdobyła tytuł magistra i skończyła studia prawnicze przeczy założeniom do Projektu, które zakładały „profesjonalną” pomoc. Zarazem rozmywa się cel wprowadzania ustawy o bezpłatnej pomocy prawnej, skoro obecny system prawny zapewnia działanie tego rodzaju punktów utworzonych na podstawie np. ustawy o pomocy społecznej lub innych podobnych inicjatyw, jak np. akademickie poradnie prawne.

Zaznaczyć należy, że nie każda niejasność przepisu powodować będzie uznanie go za niekonstytucyjny, dotyczy to takiej sytuacji, gdy wada legislacyjna nie może być usunięta poprzez zastosowanie metod wykładni (wyrok TK z 30 października 2001 r., sygn. K 33/00, OTK ZU nr 7/2001, poz. 217). Z taką niejasnością mamy do czynienia na gruncie art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b) Projektu. Przepis ten pozostawia zbyt szeroki luz interpretacyjny.

Trybunał Konstytucyjny w jednym z wyroków wyjaśnił, iż: „jasność przepisu gwarantować ma jego komunikatywność względem adresatów. Innymi słowy,

chodzi o zrozumiałość przepisu na gruncie języka powszechnego. Wymóg jasności oznacza nakaz tworzenia przepisów zrozumiałych dla ich adresatów, którzy od racjonalnego prawodawcy mają prawo oczekiwać stanowienia norm niebudzących wątpliwości co do nakładanych obowiązków lub przyznawanych praw. Niejasność przepisu w praktyce oznacza niepewność sytuacji prawnej adresata normy i pozostawienie jej ukształtowania organom stosującym prawo (por. wyroki o sygn. K 24/00 i sygn. K 41/02 oraz wyrok z 27 listopada 2007 r., sygn. SK 39/06, OTK ZU nr 10/A/2007, poz. 127). Zgodnie z utrwaloną linią orzeczniczą Trybunału Konstytucyjnego stanowienie przepisów niejasnych, wieloznacznych, które nie pozwalają obywatelowi na przewidzenie konsekwencji prawnych jego zachowań, jest naruszeniem Konstytucji (por. wyroki o sygn. K 6/02 i sygn. K 41/02)” (wyrok TK z dnia 28 października 2009 r. - Kp 3/09). Analizowany przepis przywołanych wymogów nie realizuje, co decyduje o jego niezgodności z Konstytucją.

W świetle powyższego, art. 22 ust. 3 pkt 2 lit. b) Projektu wymaga doprecyzowania. W tym zakresie należy przywołać regulację analogiczną (obejmującą warunek zdobycia doświadczenia) związaną z możliwością przystąpienia do egzaminu adwokackiego bez odbycia aplikacji adwokackiej. Zgodnie z art. 66 ust. 2 pkt 3 wskazanej ustawy, do egzaminu adwokackiego bez odbycia aplikacji adwokackiej, mogą przystąpić osoby, które po ukończeniu wyższych studiów prawnych przez okres co najmniej 4 lat w okresie nie dłuższym niż 6 lat przed złożeniem wniosku o dopuszczenie do egzaminu wykonywały na podstawie umowy o pracę lub umowy cywilnoprawnej wymagające wiedzy prawniczej czynności bezpośrednio związane ze świadczeniem pomocy prawnej przez adwokata lub radcę prawnego w kancelarii adwokackiej, zespole adwokackim, spółce cywilnej, jawnej, partnerskiej, komandytowej lub komandytowo-akcyjnej, o których mowa w art. 4a ust. 1, lub kancelarii radcy prawnego, spółce cywilnej, jawnej, partnerskiej, komandytowej lub komandytowo-akcyjnej, o których mowa w art. 8 ust. 1 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych. Powołany przepis zawiera analogiczne jak w art. 12 ust. 3 pkt 2 Projektu, sformułowanie „wymagające wiedzy prawniczej czynności bezpośrednio związane ze świadczeniem pomocy prawnej”, niemniej jednak

zostało ono doprecyzowane poprzez wskazanie, że czynności te powinny być związane ze świadczeniem pomocy prawnej przez adwokata lub radcę prawnego i powinny być wykonywane w kancelarii adwokackiej, zespole adwokackim, spółce cywilnej, jawnej, partnerskiej, komandytowej lub komandytowo-akcyjnej, o których mowa w art. 4a ust. 1 ustawy Prawo o adwokaturze, lub kancelarii radcy prawnego, spółce cywilnej, jawnej, partnerskiej, komandytowej lub komandytowo-akcyjnej, o których mowa w art. 8 ust. 1 ustawy o radcach prawnych. Ustawodawca w ustawie Prawo o adwokaturze i ustawie radcach prawnych sformułował katalog miejsc, w jakich wykonywanie czynności związanych z pomocą prawną, może zostać uznane za wypełnienie kryterium odpowiedniego doświadczenia. Analizowany przepis art. 12 ust. 3 pkt 2 lit. b) Projektu nie zawiera regulacji określającej, jaki rodzaj czynności uznać należy za czynności bezpośrednio związane ze świadczeniem pomocy prawnej. Wymienione w ustawie Prawo o adwokaturze miejsca zdobywania doświadczenia prawnego zarazem wskazują na rodzaj czynności, jakie mógł wykonywać praktykujący. Projekt ustawy nie wyjaśnia, w jakich miejscach można zdobyć odpowiednie doświadczenie oraz jakie czynności mogą składać się na czynności zaliczane do zdobytego doświadczenia.

Niemniej jednak, wymaga podkreślenia, iż przepis art. 66 ust. 2 pkt 3 ustawy Prawo o adwokaturze określa wymóg posiadania doświadczenia dla osób, które mają przystąpić do egzaminu zawodowego, bez odbycia aplikacji, tym samym spełnienie tego wymogu ma na celu zastąpienie konieczności odbycia aplikacji przez osoby, które zdobyły już w toku kariery zawodowej pewne doświadczenie. Doświadczenie to będzie jednak zweryfikowane przez egzamin zawodowy, którego zdania nie wymaga się od osób udzielających nieodpłatnej pomocy prawnej w punktach nieodpłatnej pomocy prawnej powierzonych do prowadzenia organizacji pozarządowej. Z tego względu, od brzmienia przepisu art. 17 ust. 3 pkt 2 lit. b) Projektu powinno się wymagać znacznie więcej, niż od brzmienia przepisu art. 66 ust. 2 pkt 3 ustawy Prawo o adwokaturze. Brzmienie kwestionowanego przepisu Projektu nie spełnia podstawowych wymogów przyzwoitej legislacji. Co więcej, treść porównywanych przepisów Projektu i

ustawy Prawo o adwokaturze zaprzecza wymaganej od ustawodawcy racjonalności.

Kwestionowane rozwiązanie jest niespójne także jeżeli chodzi o przepisy samego Projektu ustawy. W art. 5 ust. 1 i art. 10 ust. 1 Projektu ustawy wskazuje się na wyłączne uprawnienie radcy prawnego i adwokata udzielania porad prawnych, a następnie wprowadza się możliwość świadczenia pomocy prawnej przez podmiot „nieprofesjonalny”. Sytuacja, w której ustawodawca umożliwi osobom z czteroletnim doświadczeniem samodzielne świadczenie pomocy prawnej, dopiero po zdaniu egzaminu zawodowego, jest niespójna z projektowanym rozwiązaniem, gdzie pomoc ta będzie mogła być świadczona przez osoby, które mają trzyletnie doświadczenie w zakresie świadczenia pomocy prawnej i nie zdały egzaminu zawodowego. Proponowana regulacja sprzyja przy tym omijaniu przepisów zawartych w ustawach stanowiących podstawę działania samorządu zawodowego adwokatów i radców prawnych. Tego rodzaju niespójność narusza zasadę przyzwoitej legislacji i wynikający z jej treści zakaz tworzenia rozwiązań niespójnych systemowo. Uchwalenie ww. przepisu odbierze działaniu ustawodawcy racjonalność wymaganą w demokratycznym państwie prawa.

Konkludując, należy uznać, iż Projekt ustawy w związku z wyżej wskazanymi zastrzeżeniami nie realizuje w pełni zasady dostatecznej określoności przepisów. Powyższe stanowi o naruszeniu art. 2 Konstytucji.

2. OCENA ZGODNOŚCI PROJEKTOWANEJ REGULACJI Z ART. 17 UST. 1 KONSTYTUCJI

Przepis art. 17 ust. 1 Konstytucji stanowi podstawę tworzenia i funkcjonowania samorządów zawodowych zawodów zaufania publicznego. Samorzady zawodowe można tworzyć tylko w drodze ustawy. Konstytucja gwarantuje sprawowanie pieczy nad należytym wykonywaniem zawodów zaufania publicznego wykorzystując do tego celu samorzady zawodowe, czynią to w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony. Projektowana regulacja art. 12 ust. 3 pkt 2 Projektu, wkraczając w sferę zastrzeżoną dla samorządów

zawodowych radców prawnych i adwokatów, jako zawodów zaufania publicznego, narusza ww. gwarancje.

Zawody zaufania publicznego pełnią szczególne funkcje związane ze specyfiką odgrywanej roli społecznej, co najlepiej oddaje stwierdzenie: „z wykonywaniem tych zawodów ściśle związane jest powierzenie przez osobę, na rzecz której usługa jest wykonywana, zakresu informacji istotnych z punktu widzenia jej interesów i co do których istotne jest zachowanie ich w sekrecie. Dlatego jednym z najbardziej istotnych punktu widzenia jej interesów i co do których istotne jest zachowanie tajemnicy zawodowej.” (B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, LEX). Waga i charakter pełnionych funkcji odzwierciedla odrębność regulacji. Kwestia ta nie budzi wątpliwości także w wyrokach TK, gdzie między innymi stwierdza się, że: „Dopuszczając ustawowe tworzenie samorządów zawodowych reprezentujących osoby wykonujące zawody zaufania publicznego i sprawujących pieczę nad należyтым wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony (art. 17 ust. 1 Konstytucji), ustrojodawca stworzył (...) możliwości kształtowania takich instytucji, które mają łączyć dwie różne funkcje. Pierwsza funkcja to reprezentowanie na zewnątrz osób wykonujących tego rodzaju zawody (...) zarówno wobec obywateli i ich organizacji, jak i przed organami państwa. Druga funkcja sprowadza się do starań o zapewnienie należytego wykonywania tych zawodów, zawsze jednak podejmowanych w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony” (wyr. TK z 22 maja 2001 r., K 37/00, OTK 2001, Nr 4, poz. 86).

Wiodącą rolę ochrony interesu publicznego TK potwierdza, także w kolejnych wyrokach: „W myśl tego przepisu, Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli. Tworzenie i funkcjonowanie samorządów zawodowych powinno być ukierunkowane na realizację tej zasady.” (wyrok TK z dnia 07 marca 2012 r., sygn. K 3/10, OTK Seria A 2012 nr 3, poz. 25). Pomimo, że sam cel Projektu, polegający na zapewnieniu nieodpłatnej pomocy prawnej osobom ubogim jest zgodny z interesem publicznym, to jednak sposób jej zapewnienia powoduje naruszenie tego interesu. Świadczenie pomocy prawnej, a więc wykonywanie czynności zastrzeżonych dla zawodów zaufania publicznego przez

osoby nienależące do żadnego samorządu zawodowego godzi w gwarancje wynikające z art. 17 ust. 1 Konstytucji.

Wykonywanie usług prawniczych nie może zostać pozostawione regulacji wolnego rynku. Poziom świadczonych usług ze względu na ich wagę dla sytuacji każdej jednostki musi podlegać kontroli. Jednocześnie kontrola ta nie może być wykonywana przez organizacje pozarządowe prowadzące działalność pożytku publicznego, niemające doświadczenia w świadczeniu pomocy prawnej, nieznające zasad wykonywania tychże zawodów zaufania publicznego, a nadto w zasadzie niemające kompetencji w zakresie pieczy nad wykonywaniem zawodu związanego ze świadczeniem pomocy prawnej. Kontrola ta musi być dziełem samego samorządu zawodowego, skoncentrowanego na realizację tych zadań.

Projekt ustawy dopuszczając osoby bez tytułu zawodowego radcy prawnego lub adwokata do świadczenia pomocy prawnej nie uwzględnia zasady zawartej w art. 17 ust. 1 Konstytucji stanowiącej o wymogu sprawowania pieczy nad należyтым wykonywaniem zawodu zaufania publicznego. Rozwiązanie powyższe zdaje się nie uwzględniać faktu utworzenia samorządów zawodowych w celu świadczenia pomocy prawnej. Racjonalny ustawodawca stwierdzając, że dla wykonywania pomocy prawnej, niezbędne jest utworzenie i funkcjonowanie samorządów zawodowych, nie może następnie stwierdzić, że te same czynności mogą być wykonywane z pominięciem nadzoru tych samorządów. Rozwiązanie to jest nieracjonalne, rażąco niespójne z obowiązującymi regulacjami i niezgodne z Konstytucją.

Trybunał Konstytucyjny w swoim orzecznictwie podkreśla znaczenie pieczy nad wykonywaniem zawodu zaufania publicznego, wskazując, że uprawnienie wynikające z Konstytucji nie pozwala na tworzenie dowolnych samorządów zawodowych, w drodze ustawy mogą bowiem być powołane do życia tylko samorzady o cechach wynikających wprost z Konstytucji (wyrok TK z 26 marca 2008 r., sygn. K 4/07, OTK ZU nr 2/A/2008, poz. 28).

Zasada należytej pieczy nad wykonywaniem zawodu zaufania publicznego „wyraża się w harmonijnym łączeniu tych tak samo ważnych funkcji: ochrony partykularnych interesów grupy wykonującej określony zawód i ochrony interesu publicznego, oraz w dążeniu do ich uzgadniania przez samych zainteresowanych” (wyrok TK z 22 maja 2001 r., sygn. K 37/00, OTK ZU nr 4/2001, poz. 86). Umożliwienie świadczenia usług prawnych tylko podmiotom profesjonalnym stanowi realizację zasady ochrony interesu publicznego, który doznałby istotnego uszczerbku poprzez dopuszczenie do wykonywania czynności zastrzeżonych dla zawodów zaufania publicznego osób niedoświadczonych i niewykwalifikowanych, nad którymi samorząd nie ma pieczy. *Ratio legis* należytej pieczy sprawowanej przez samorząd zawodowy jest właśnie: ochrona interesu publicznego (wyrok TK z 18 lutego 2004 r., sygn. P 21/02, OTK ZU nr 2/A/2004, poz. 9).

Treść art. 12 ust. 3 pkt 2 Projektu ustawy nie zapewnia interesowi publicznemu należytej ochrony. Funkcjonowanie punktów nieodpłatnej pomocy prawnej i świadczona w ich ramach pomoc prawna nie będą poddane jakiegokolwiek kontroli. Pomoc prawna będzie świadczona przez osoby, których kompetencji i kwalifikacji nie można sprawdzić. Projektowana regulacja nie zapewnia jakichkolwiek gwarancji prawidłowego wykonywania czynności pomocy prawnej.

Podkreślić należy także, że zasada należytej pieczy nad wykonywaniem zawodu zaufania publicznego to nie tylko obowiązek utworzenia samorządu zawodowego, ale także takie ukształtowanie jego struktury i funkcjonowania, aby ta piecza wykonywana była w sposób należyty. W realiach ustawy o radcach prawnych i ustawa Prawo o adwokaturze zasada ta wyraża się w obowiązywaniu kodeksów deontologicznych, istnieniu sądownictwa dyscyplinarnego, nieustannym doksztalceniu oraz obowiązkowym ubezpieczeniu odpowiedzialności cywilnej z tytułu popełnionych błędów w trakcie wykonywania zawodu.

Projekt ustawy nie zawiera żadnych uregulowań pozwalających na kontrolę i utrzymanie należytego poziomu wykonywanych usług prawnych przez osoby

świadczące nieodpłatną pomoc prawną w punktach nieodpłatnej pomocy prawnej.

Kontrola nad rzeczywistym posiadaniem wiedzy prawniczej polega także na zastrzeżeniu wymogu zdania egzaminu zawodowego lub uzyskania stopnia naukowego doktora nauk prawnych. W Projekcie ustawy nie wymaga się zdania żadnego egzaminu, który potwierdziłby, że dana osoba zgromadziła rzeczywistą wiedzę i doświadczenie pozwalające jej na świadczenie usług pomocy prawnej. W Projekcie ustawy o możliwości świadczenia samodzielnej pomocy prawnej decyduje jedynie okres wykonywania czynności bezpośrednio związanych ze świadczeniem pomocy prawnej. Warunek ustawowy nie stwarza zatem żadnego kryterium pozwalającego na ustalenie, czy dana osoba rzeczywiście wiedzę prawną i umiejętności posiada.

Zgodnie z Projektem ustawy osoba pretendująca do świadczenia pomocy prawnej musi udowodnić posiadanie trzyletniego doświadczenia. Brak jest jednak horyzontu czasowego określającego okres, w jakim doświadczenie to mogło być zdobyte. Doświadczenie to może pochodzić zatem np. sprzed dwudziestu lat. Stwarza to niebezpieczeństwo świadczenia nieodpłatnej pomocy prawnej przez osoby nieposiadające ku temu odpowiednich kwalifikacji. Jednocześnie należy zauważyć, że doświadczenie w świadczenie pomocy prawnej nie zostało w sposób precyzyjny określone, a tym samym dopuszcza możliwość zaliczenia w poczet wymaganych czynności, czynności technicznych lub działań podejmowanych przez asystentów, które nie powinny być uznane za praktykę zawodową.

TK stwierdza w swoim orzecznictwie, że pojęcie zawodu zaufania publicznego oznacza *implicite* odpowiednie przygotowanie do wykonywania tego zawodu (wyrok TK z dnia 12 lutego 2013 r., sygn. akt: K 6/12, OTK Seria A 203 nr 2, poz. 16). Przygotowanie, jakiego wymaga Projekt ustawy nie mieści się w granicach pojęcia zawodu zaufania publicznego.

Celem wszechstronnej analizy zagadnienia należy wskazać, iż w świetle orzecznictwa Trybunału stwierdzenie niekonstytucyjności przepisów ustawowych określających kryteria dostępu do zawodu zaufania publicznego jest możliwe tylko w razie dopuszczenia do takiego zawodu osób, które są bezspornie nieprzygotowane zawodowo (wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 marca 2012 r., sygn. K 3/10). Przenosząc powyższe spostrzeżenia na grunt analizowanej regulacji należy zauważyć, iż treść art. 12 ust. 3 pkt 2 Projektu daje uzasadnioną podstawę do stwierdzenia, że osoby świadczące nieodpłatną pomoc prawną w punktach nieodpłatnej pomocy prawnej nie będą przygotowane do profesjonalnego świadczenia pomocy prawnej.

W kontekście naruszenia zasady należytej pieczy nad wykonywaniem zawodu zaufania publicznego należy zwrócić uwagę na wcześniejszą (skierowaną na posiedzenie Rady Ministrów w dniu 07 kwietnia 2015 r.) treść analizowanego art. 12 ust. 3 Projektu ustawy. Poprzednia treść artykułu 12 ust. 3 zapewniała gwarancje należytego świadczenia pomocy prawnej poprzez wprowadzenie nakazu zawarcia przez organizację pozarządową prowadzącą działalność pożytku publicznego umowy o świadczenie usług prawnych z profesjonalistą (radcą prawnym lub adwokatem) lub posiadania promesy zawarcia takiej umowy, wydaną przez profesjonalistę. Było to rozwiązanie zgodne z art. 17 ust. 1 Konstytucji, i uwzględniające cele założone przez projektodawcę. Należy jeszcze raz podkreślić, iż cele Projektu ustawy obejmujące zapewnienie bezpłatnej, profesjonalnej pomocy prawnej zostaną spełnione tylko w sytuacji, gdy pomoc ta będzie świadczona przez radcę prawnego lub adwokata.

3. PODSUMOWANIE

Podsumowując, art. 12 ust. 3 pkt 2 Projektu jest wadliwy z punktu widzenia zasad przyzwoitej legislacji, co decyduje o jego niezgodności z art. 2 Konstytucji.

Jednocześnie, należy zauważyć, że ustawodawca decydując się na utworzenie samorządu zawodowego radców prawnych i samorządu zawodowego

adwokatów stoi na stanowisku, że świadczenie usług prawnych powinno podlegać szczególnej pieczy. Rozwiązanie przyjęte w Projekcie ustawy nie koresponduje z konstytucyjną zasadą pieczy nad wykonywaniem zawodów zaufania publicznego (art. 17 ust. 1 Konstytucji). Brak odpowiedniego nadzoru nad świadczeniem pomocy prawnej w punktach nieodpłatnej pomocy prawnej nie zapewnia należytej ochrony interesu publicznego.

VI. KONKLUZJE

---

1. PROJEKTOWANY ART. 12 UST. 3 PKT 2 USTAWY O NIEODPŁATNEJ POMOCY PRAWNEJ, NIEODPŁATNEJ INFORMACJI PRAWNEJ ORAZ EDUKACJI PRAWNEJ SPOŁECZEŃSTWA JEST NIEZGODNY Z ART. 2 I ART. 17 UST. 1 KONSTYTUCJI.
2. BRZMIENIE KWESTIONOWANEGO PRZEPISU NIE SPEŁNIA PODSTAWOWYCH WYMOGÓW PRZYZWOITEJ LEGISLACJI. PRZEPIS TEN JEST NIEJASNY I POWODUJE ISTOTNE WĄTPLIWOŚCI INTERPRETACYJNE, STWARZAJĄC ZAGROŻENIE DLA INTERESÓW OBYWATELI, DLA KTÓRYCH OCHRONY REGULACJA MIAŁA BYĆ WPROWADZONA.
3. WEJŚCIE W ŻYCIE ART. 12 UST. 3 PKT 2 PROJEKTU UMOŻLIWI ŚWIADCZENIE POMOCY PRAWNEJ DLA POTRZEBUJĄCYCH PRZEZ OSOBY NIEPOSIADAJĄCE ŻADNEGO DOŚWIADCZENIA W TYM ZAKRESIE, WBRĘW ZAŁOŻENIOM PROJEKTODAWCY O ZAPEWNIENIU BEZPŁATNEGO PORADNICTWA PRAWNEGO PRZEZ „PROFESJONALISTÓW”.
4. UMOŻLIWIENIE ŚWIADCZENIA POMOCY PRAWNEJ PRZEZ OSOBY NIENALEŻĄCE DO SAMORZĄDU ZAWODOWEGO ZAWODU ZAUFANIA PUBLICZNEGO NIE ZAPEWNI OBYWATELOM NALEŻYTEJ OCHRONY. ŚWIADCZENIE POMOCY PRAWNEJ W SPOSÓB NIEKONTROLOWANY, PRZEZ OSOBY NIEPODLEGAJĄCE ODPOWIEDZIALNOŚCI DYSCYPLINARNEJ I

NIEZWIĄZANE TAJEMNICĄ ZAWODOWĄ, CZY ZASADAMI ETYKI
ZAWODOWEJ STANOWI ISTOTNE ZAGROŻENIE DLA INTERESÓW
POTRZEBUJĄCYCH BEZPŁATNEJ POMOCY PRAWNEJ.

CHMAJ I WSPÓLNICY SP. K.

UL. FLORY 9 LOK. 4 , 00-586 WARSZAWA

REGON: 140973843 NIP: 521-343-54-10

TEL./FAX +48 (22) 841 40 00

WWW.CHMAJ.PL

Prof. dr hab. Marek Chmaj

